KINO NAZARIYASI VA GʻOYALARI

SH.K.Bawetdinov - *assistent oʻqituvchi*
Oʻzbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch soʻzlar: musiqa, audiovizual fenomenologiya, cinema, sounddesigner, kontrapunkt, film, sountrack, ovoz rejissyorligi, kinematografiya, film falsafasi, sound art.

Ключевые слова: музыка, аудиовизуальная феноменология, кино, звукорежиссер, контрапункт, кино, саундтрек, звукорежиссура, кинематограф, философия кино, саунд-арт.

Key words: music, audiovisual phenomenology, cinema, sounddesigner, contrapunctual, cinema, soultrack, sound plan, cinematography, philosophy of cinema, sound art.

Bizga ma'lumki koʻplab ilm ahli oʻz izlanishlarida audiovizual echimlarni kinoda muallifning aks ettirish ifodasi sifatida koʻplab maqolalar hop etishgan. Ilmiy izlanishlar natijasi bizga shuni ayon etadiki fenomenologiyaga falsafiy va estetik nutq sohasi sifatida murojat qilsak, biz bu ikki fikrlash turining ichki aloqasini ta'kidlay olmaymiz. "Yangi falsafiy entsiklopediya" da ta'kidlanganidek, "fenomenologiya"ning imkoniyati aks ettirish orqali oqlanadi: fenomenologiyaning amalga oshirilishi aks ettirishning "samarali qobiliyatiga" asoslanadi. [1.448].

Shu bilan birga, audiovizual echimlari fenomenologik tur doirasida koʻrib chiqilgan kino ishlab chiqarishlarini tahlil qilishga murojaat qilish, ushbu maqolada keltirilgan tadqiqot doirasi bilan bogʻliq bir nechta sharhlardan oldin boʻlishi kerak. Filmning audiovizual echimining fenomenologik turiga ma'lum bir misol keltirsak, biz fenomenologik yoʻnalish faylasuflarining nazariy asarlarida oʻz aksini topgan fikrlash turining ba'zi belgilari mavjudligiga asoslandik. Bu holda nazariy va uslubiy asos sifatida Edmund Gusserl fenomenologiyasining ba'zi gʻoyalari, shuningdek, Maurice Merlot-Ponti, Ingarden va Mishel Dufrenning romanida taqdim etilgan fenomenologik estetikaning ba'zi muhim qoidalari olingan.

Fenomenologiya gʻoyalarini kinoda teatrida ovozsiz davrdan boshlab topish mumkin: erta kinofenomenologiya mada-niyatshunos Mixail Yampolskiy yozgan filmning bevosita tuygʻusini ifoda etgan terminologiyadan foydalangan: "kinoda harakat til, ongning transsendent sohasida, filmning orqasida joylashgan hech qanday sabab yoʻq. Shuning uchun ovozsiz jim davr kinosi fenomenologiyasi zamonaviy kino fani tomo-nidan butunlay yoʻqolgan mutlaqo boshqa toifalar bilan ishlaydi. Bu energiya, abstraktsiya, kontsentratsiya, tekislikdan chuqurlikka oʻtish, niqob, taklif, toʻxtatilgan oʻtmish, ekzistensial toʻyingan deb izox qilinadi. [2.198-199].

Shunga qaramay, taniqli kino san'ati nazariyotchilarining keyingi asarlarida koʻzga tashlangan ayrim manbalarda kuzatishimiz mumkun boʻlgan ayrim manbalarida biz kino ishlab chiqarishni tahlil qilishda fenomenologik yondashuvning davomini topamiz – Birinchidan, Andre Bazenning maqolalarida, ya'ni fransuz nazariyotchisi san'atdagi "fotografik tasvir ontologiyasi" va "haqiqiy realizm" tushun-chalarini qoʻygan: "san'atdagi realizm haqidagi munozaralar bu tushunmovchilikdan, estetika va psixologiyaning aralashmasidan, haqiqiy realizmdan kelib chiqadi. Ya'ni ehtiyojdan boshqa narsa emas dunyoning oʻziga xos va bir vaqtning oʻzida muhimligini va yolgʻonning realizmini ifoda etgan koʻzni (shuningdek, ongni) aldashga intilgani va shakllarining xayoliy oʻxshashligi" [3.42]. Syujet psi-xologiyasi va montajning sun'iyligi, Bazen "faktlar"deb ataydigan voqelikning oʻziga xos hodisalariga qarshi turadi. Bu faktlarning mohiyati tomoshabinning idrokiga ta'sir qilishi kerak, faktlar (shu jumladan montaj shaklida) oʻrtasidagi syujet va psixologik aloqalar muhim emas, chunki ular jonli voqelikka sun'iy aralashuvi hisoblanadi. A. Doroshevich, Bazen-ning Robert Bresson, Charli Chaplin va Roberto Rossellinining filmlari haqidagi maqolalarini sharhlab, shunday deydi: "Bazen filmlarni tahlil qilish jarayonida rejissyor "sof" dan oldin qandaydir qisqarishni qanday amalga oshi-rayotganini namoyish etadi. Ishning metafizik ma'nosi ochilishi kerak boʻlgan hodisa psixologiyasidir" [4.99].

Bu borada koʻplab olimlarning naza-riyalarini misol keltirish mumkun, filmning lingvistik ma'nolari sohasida ishlagan taniqli semiotik Kristian Metz shunday deb yozadi: "albatta, kinematik nazariyada idealizmning asosiy figurasi fenomenologiya boʻlib, u oʻsha davrning boshqa mualliflari tomonidan ochiq-oydin tilga olingan va undan aniq (ammo

umumlashtirilgan shaklda) barcha kino tushunchalari paydo bo‘lishi tasodif emas. sirli vahiy yoki “haqiqat” sifatida mavjud bo‘lgan hodisa sifatida, epifaniya aslida, kino tropik apparati fenomenologiyaning kontseptual apparatiga juda o‘xshash va shuning uchun, ikkinchisini birinchisini tozalash uchun ishlatish mumkin. (Bundan tashqari, barcha sohalarda biz o‘rganmoqchi bo‘lgan ob’ektning fenomenologiyasini, uning ko‘rinadigan ko‘rinishlarining “retseptiv” tavsifidan boshlash kerak; shundan keyingina tanqidga o‘tish mumkin”. [5.83].

Albatta, ushbu maqolaning asosiy bo‘limi kino san’ati misolida fenomenologiya tamoyillarini tizimli ravishda taqdim etishni talab qilmaydi. Bu faqat kinoda namoyon bo‘lish, xususan, filmlarning audiovizual echimlari fenomenologik fikrlashning ba’zi belgilari bo‘lib, ular kino jarayonini nazariy tushunish uchun katta ahamiyatga ega va eng muhimi, ijodiy faoliyatga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi va davom etmoqda (hech bo‘lmaganda mafkuraviy ta’sir funktsiyasi). Ushbu faktlar bizga audiovizual qarorlarning fenomenologik turini yakka hodisa sifatida emas, balki kinoda ijodiy fikrlash yo‘nalishi sifatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita muallifning kinodagi audiovizual echimlarning boshqa turlariga ta’sir ko‘rsatishi haqida gapirishga imkon beradi.

Fenomenologiya g‘oyalariga murojaat qilishning asosi va sababi ushbu bo‘limda tahlil qilinadigan kino asarlarini estetik idrok etish imkonini berdi. Ushbu tahlil jarayonida, tabiiyki, maqola mavzusidan kelib chiqadigan alohida e’tibor kino ishlab chiqarishning audiovizual xususiyatlariga qaratildi. Ushbu xususiyatlarni o‘rganish natijalarini umumlashtirish muallifga kino san’ati amaliyotida aks ettirilgan fenomenologik falsafa va estetikaning bir nechta muhim qoidalarini nazariy taqdim etishga e’tibor qaratish imkonini berdi.

Bu birinchi navbatda, ushbu maqolada taqdim etilgan fenomenologik pasayishlarning filmdagi kinematik sinishi, asosan, rejissyorlarning filmdagi ovozning natijalariga bo‘lgan tahlilining natijalarini yaratishda namayon bo‘ladi. Edmund Gusserlning fenomeni yo‘nalishining asoschisi va mafkuraviy ustozining falsafasi transsendental toza ongga yaqinlashish uchun turli xil (birlamchi va ikkilamchi) pasayishlarni (“qavslar ichida” dunyoning tashqi ko‘rinishi) va fenomenologik pasayish yo‘nalishini o‘rganish qobiliyatini o‘zgartirish metodini o‘qish orqali toza ushbu metodologik vositadan foydalanishga harakat qildik. “Transandantal ongga qarash” [6.33]. Gusserlning so‘zlariga ko‘ra, “transsendental sof ong sohasini faqat sezgi asosida o‘rganadigan aniq tavsiflovchi intizomdir”.

Kinematik asarlarni tahlil qilishda aks ettirilgan fenomenologik falsafaning yana bir muhim tushunchasi bu “mohiyatni aniq belgilash” usuli. Shu bilan birga, Gusserlning ta’kidlashicha, “mohiyatni aniq belgilash har doim asosiy tafsilotlarning to‘liq ravshanligiga, ularning aniqligiga muhtoj ekanligi haqidagi bayonot ortiqcha bo‘lishi mumkin. Rang va tovush kabi eng universal muhim farqlar past aniqlik darajasida namoyish namunalarini berish uchun etarli. Aftidan ular allaqachon eng universal, jins (umuman rang, umuman ovoz) berilgan, ammo farqlanmagan jonli sezgi orqali ishning mohiyatini aniq tasavvur qilingan”.

Fenomenologik reduksiya tamoyili ayrim rejissorlar ijodida nafaqat muayyan kinoasarning fazo-zamon doirasida, balki uning turli bosqichlarini nazariy o‘rganish jarayonida kuzatilgan muallif ijodiy evolyutsiyasining belgisi sifatida ham mujassamlanadi. Audio va vizual seriyalardan nafaqat film ichida, balki rasmdan rasmga ham har xil turdagi “qatlamlarni” bosqichma-bosqich “olib tashlash”, bevosita intuitiv “ushlash” harakatida berilgan ma’noni “tozalash”. Muallif badiiy tafakkurining fenomenologik tipining belgilari bo‘lib, ba’zan faqat ma’lum bir rejissyorning butun ijodiy merosini ruhiy “qoplash” balandligidan ko‘rinadi. Shaxsiy kino ijodining ushbu xususiyatini tushunish nazariyotchi uchun nafaqat ma’lum bir asarni tahlil qilish natijalarining asosli taqdimotiga yaqinlashishga, balki ushbu tahlilni muallifning umumiy estetik tushunchasiga “haqiqatga aylanish” xususiyatiga ega bo‘lgan “yozish”uchun juda qiyin hisoblanadi.

Fransuz “Yangi to‘lqini”ning mafkuraviy yetakchilaridan biri Fransua Truffo 1956 yilda shunday yozgan edi: “Men uchun “O‘limga mahkumlar qochgan” filmi nafaqat Bressonning eng yaxshi surati, balki so‘nggi o‘n yillikdagi eng muhim filmdir. Afsuski Bir necha oy oldin “Caieux du cinema”da yozganim quyidagicha: “Bressonning nazariyalari zavqli, ammo shu qadar o‘ziga xoski, ular faqat unga mos keladi. Kelajakda Bresson “maktabi” ning paydo bo‘lishi eng optimistik kuzatuvchilarni titratadi. Kinoning bunday nazariy, matematik, musiqiy va eng muhimi, estsetik tushunchasi hech qachon trendga aylanmaydi”. Bugun men ushbu uchta iborani olib tashlayapman, chunki

“Mahkumlar” film yaratilishidan oldin - senariy yozishdan tortib, rejissyorlik va aktyorlar bilan ishlashgacha bo‘lgan ma’lum bir qator g‘oyalar va tamoyillarni bekor qilgandek tuyuladi.” [1.39].

O‘rta osiyo kino ijodkorlarining ishlarida ham fenomenologik qarashlar juda kuchli qo‘llaniladi. Sababi shundaki o‘zbek, qozoq, qoraqalpoq va boshqa millatlarga mansub qaysi filmni qaramaylik biz filmlarda fenomenologik qarashlarni kuzatamiz. Sababi kino rivojlangan va rivojlanish sababi o‘zidan-o‘zi kelib chiqadiki kinoshinos olimlarning mehnati tufayli. Bu ish jarayoni hattoki butun omma bilishi kuzatishi uchun O‘zbekistonda filmlarni tahlil qilish uchun “Madaniyat va marifat” telekanalida ko‘rsatuv tashkil qilingan va Qoraqalpog‘iston teleradiokanalida ham “Kino+teatr” ko‘rsatuvi mavjud bu teleloyihalarda biz so‘z etayotgan filmlarni audiovisual fenomenologiyasiga urg‘u beriladi undan tashqari filmlardagi aktyor, aktrisalar ijodi rejissorlarning mahorati v.h.klar haqida olimlar tamonidan fikr bildiriladi va xalqqa namoyish etiladi. Bu kabi targ‘ibotchi loyihalarni ko‘plab misollar qilish mumkun lekin asosiysi natija hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Новая философская энциклопедия. М.: Мысль, 2010. Т. III. С. 448.
2. Ямпольский М. Видимый мир. Очерки ранней кинофеноменологии. М.: НИИ Киноискусства, Центральный музей кино, Международная киношкола, 1993. С. 198-199.
3. Базен А. Что такое кино? Сборник статей. М.: Искусство, 1972. С. 42.
4. Дорошевич А.Н. Метафизика Андре Базена // Киноведческие записки. 1993. №17. С.99.
5. Метц К. Воображаемое означающее. Психоанализ и кино. Изд. 2-е. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. С. 83.
6. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии. М.: Лабиринт, 1994. С. 33.
7. Трюффо о Трюффо. М.: Радуга, 1987. С. 139.

REZYUME. Bu maqolada film muallifning audiovizual echimlarni fenomenologik, falsafiy va estetik nutq sohasi sifatida qanday foydalanish ular haqida jahon olimlarining fikrlari o‘rganiladi va ularga izoh kelitirilib, kino sohasida fenomenologik qarash qanchalik muhim omil sifatida rol oynashi tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье Фильм исследует, как автор использует аудиовизуальные решения в качестве феноменологической, философской и эстетической области дискурса мнения ученых всего мира о них и комментирует их, анализируя, насколько важную роль играет феноменологический взгляд в области кино.

SUMMARY. In this article, the film explores how the author uses audiovisual solutions as a field of phenomenological, philosophical and aesthetic speech, the opinions of world scientists about them are studied and comments are made on them, analyzing how important a role is played by a phenomenological view in the field of cinema.

ШЫҢҒЫС АЙТМАТОВТЫҢ «БОРАНЛЫ БӘНДИРГИ» РОМАНЫНЫҢ ҚАРАҚАЛПАҚША АЎДАРМАСЫНЫҢ КӨРКЕМЛИК ӨЗГЕШЕЛИГИ

Б.Т. Бердиева - *оқытыўшы*
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: проза, философия, теория, пафос, жанр, лирика, стилистика
Ключевые слова: проза, философия, теория, пафос, жанр, лирика, стилистика
Key words: prose, philosophy, theory, pathos, genre, lyrics, style

Ш.Айтматовтың көплеген шығармалары дүньяның көплеген тиллерине, солардың қатарында қарақалпақ тилине аўдарылды ҳәм олар қарақалпақ китап оқыўшыларының руўхый мүлкине айланып үлгерди. Қарақалпақ халқының оқыўшылары Ш.Айтматовты өз жазыўшысы сыпатында қарайды. Ш.Айтматов тек қырғыз халкына ғана емес, Орта Азия халықларының бәршесине ортақ жазыўшы. Қарақалпақ китап оқыўшысы да Ш.Айтматовты тап қарақалпақ жазыўшысындай өзине жақын көреди, оның хәр бир шығармасының аўдармасын сағынып қарсы алады. Жазыўшының хәр бир шығармасы бизиң халкымыздың да турмысын, тарыйхын, келешегин көргендей жақынлық пайда етеди. Ш.Айтматов прозасындағы оның өзинен бурынғы әдебиятқа салыстырғанда өзгеше көркем-эстетикалық, поэтикалық белгилери –